

The Study of the Desired Parenting Model in the Thought of Ayatollah Khamenei

Kowsar Khosravi Dehaghy¹, Tahera Mahrozadeh²

¹ PhD., Student, Department of Women's Studies, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran
(Corresponding author). akhosravi906@gmail.com

² Assistant Professor, Quran and Hadith Department, Bentolhoda University, Al-Mustafa International University; Islamic Studies Research Center, Al-Zahra University (S), Qom, Iran.
mahrozadeh@miu.ac.ir

Abstract

The purpose of the present research is to explain the desired parenting model in the thought of Ayatollah Khamenei, using a qualitative approach based on content analysis of his statements. This study, through qualitative content analysis and a grounded coding system (Grounded Theory), seeks to systematically identify and classify the intellectual framework of the Leader of the Revolution regarding child-rearing. The data were collected through purposive sampling from the official website of the preservation and publication of his works and analyzed accordingly. The findings, organized into 28 open categories subsumed under five core categories, include: "Characteristics of ideal parenting" (such as faith, responsibility, and rationality of parents); "Essential dimensions of upbringing" (including religious, emotional, social, and identity-based education); "Type of parent-child relationship" (such as a relationship based on affection, respect, and intimacy); "Type of parental control" (emphasizing conscious and cultural supervision); and "Expectations from children" (such as honesty, sacrifice, and responsibility). The analysis of Ayatollah Khamenei's statements reveals that the central element of his discourse on parenting is the civilization-building, guiding, and irreplaceable role of the mother in the educational process—a role emphasized by qualities such as sacrifice, affection, rationality, and faith-based guidance. Furthermore, the close connection of upbringing with the child's religious and moral identity in this perspective marks a fundamental distinction from Western psychological approaches. The findings of this research hold potential for application in cultural, educational, and media policy-making as well as in designing supportive programs for families and mothers.

Keywords: Ayatollah Khamenei, Parenting, Family, Women, Motherhood, Upbringing.

Received: 2024/09/12 ; **Revision:** 2024/11/17 ; **Accepted:** 2024/12/22 ; **Published online:** 2025/04/09

Cite this article: Khosravi Dehaghy, K. & Mahrozadeh, T. (2025). The Study of the Desired Parenting Model in the Thought of Ayatollah Khamenei. *Journal of transcendental education*, 4(1), p. 7-30.

Publisher: Teacher-Propagator Training Center of Seminaries
©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

Article type: Research Article
<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

مطالعه الگوی فرزندپروری مطلوب در اندیشه آیت الله خامنه‌ای

کوثر خسروی دهقی^۱، طاهره ماهرزاده^۲

^۱ دانشجوی دکتری، گروه مطالعات زنان، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

akhosravi906@gmail.com

^۲ استادیار، گروه قرآن و حدیث، مجتمع آموزشی بنت‌الهدی، جامعة المصطفی العالمیه؛ گروه تفسیر، پژوهشگاه مطالعات

اسلامی، جامعة الزهراء(س)، قم، ایران. mahrozadeh@miu.ac.ir

چکیده

هدف پژوهش حاضر تبیین الگوی فرزندپروری مطلوب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، با رویکرد کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای بیانات ایشان است. این مطالعه با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی و نظام کدگذاری زمینه‌ای (داده‌بنیاد)، تلاش کرده تا به صورت منسجم، ساختار فکری رهبر انقلاب درباره تربیت فرزند را شناسایی و طبقه‌بندی کند. داده‌های پژوهش از طریق نمونه‌گیری هدفمند از پایگاه اینترنتی حفظ و نشر آثار ایشان گردآوری و تحلیل شد. یافته‌ها در قالب ۲۸ مقوله باز که در ذیل ۵ مقوله محوری جای گرفتند، تنظیم شده‌اند. مقولات محوری عبارتند از: «ویژگی‌های والدگری مطلوب» (شامل مقولات بازی همچون ایمان، مسئولیت‌پذیری و عقلانیت والدین)، «ابعاد اساسی تربیت» (شامل مقولات بازی همچون تربیت دینی، عاطفی، اجتماعی و هویتی)، «نوع رابطه والد-فرزند» (شامل مقولات بازی همچون رابطه بر مبنای محبت، احترام و صمیمیت)، «نوع کنترل والدین» (شامل مقولات بازی همچون تأکید بر نظارت آگاهانه و فرهنگی) و «انتظارات از فرزندان» (شامل مقولات بازی همچون صداقت، فداکاری و مسئولیت‌پذیری). تحلیل بیانات آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که عنصر محوری گفتمان ایشان در باب فرزندپروری، نقش تمدن‌ساز، هدایتگر و بی‌بدیل مادر در فرآیند تربیت است؛ نقشی که با ویژگی‌هایی چون ایثار، مهرورزی، عقل‌ورزی و هدایت ایمانی برجسته می‌شود. همچنین پیوند وثیق تربیت با هویت دینی و اخلاقی کودک در این نگاه، تفاوتی بنیادین با رویکردهای روان‌شناسی غربی ایجاد می‌کند. یافته‌های این پژوهش ظرفیت آن را دارد که در سیاست‌گذاری فرهنگی، آموزشی، رسانه‌ای و طراحی برنامه‌های حمایتی برای خانواده‌ها و مادران، مورد بهره‌برداری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله خامنه‌ای، فرزندپروری، خانواده، زنان، مادری، تربیت.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۲۲؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۰۸/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۰۲؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

استاد به این مقاله: خسروی دهقی، کوثر؛ ماهرزاده، طاهره (۱۴۰۴). مطالعه الگوی فرزندپروری مطلوب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای. تربیت متعالی.

ص ۷-۳۰.

<https://tarbiyatotali.ismc.ir/>

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: مرکز تربیت معلم مبلغ

۱۴۰۴/© نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

«تربیت» در لغت به معنای «پروردن، آداب و اخلاق را به کسی آموختن، آموختن و پروردن کودک تا هنگام بالغ شدن» است. همچنین در اصطلاح، عبارت است از مجموعه اعمال یا تأثیرات عمدی و هدفدار يك انسان (مربی) به منظور اثرگذاری بر شناخت‌ها، اعتقادات، احساسات، عواطف و رفتارهای انسان یا انسان‌های دیگر (مربی یا مربیان) براساس برنامه‌ای سنجیده (داوودی، ۱۳۸۳، ص ۱۱۵-۱۳۰). از مهم‌ترین مسئولیت‌های والدین نسبت به فرزندان، تربیت و پرورش آنان می‌باشد؛ تا آنجا که قرآن کریم توجه به تربیت فرزند را از ویژگی‌های مؤمنان راستین برشمرده است (تحریم، ۶؛ زمر، ۱۵؛ لقمان، ۱۳-۱۹؛ فرقان، ۷۴). از برآیند آیات مربوط به تربیت و پرورش در قرآن کریم، معنای اصطلاحی تربیت عبارت است از برانگیختن، شکوفا کردن و رشد دادن استعدادهای انسان در جهت کمالی که شایسته او است؛ از راه فراهم‌سازی تمام و یا بخش بزرگی از زمینه‌ها و عوامل لازم و مؤثر در کمال و شکوفایی استعدادهای انسانی و نیز رفع موانع و اسباب بازدارندگی کمال و تعالی انسان از سوی مربی، همراه با تلاش و دلسوزی تربیت‌کننده، به گونه‌ای که مربی به اندازه تربیت خود، وام‌دار و مدیون مربی باشد (پوررحمانی، ۱۳۹۱، ص ۲۰-۳۰). براساس فقه اسلامی، مقدمه هر واجب بر مکلفین واجب است. لذا، وقتی تربیت فرزندان از تکالیف و مسئولیت‌های زوجین است، پس مقدمه این تکلیف یعنی شناخت و آشنایی کامل با جزئیات آن و چگونگی ادای این تکلیف و ورود آگاهانه به این عرصه خطیر بر زنان و مردان مکلف، واجب است. حکومت اسلامی نیز برای بهره‌مند شدن از کارکردهای انسان‌سازانه خانواده و رسیدن به اهداف الهی خود باید آگاه‌سازی پدران و مادران در زمینه تکالیف‌شان نسبت به فرزندان را بر خود واجب بدانند. به مقتضای حکمت الهی در عصر غیبت، حکومت و ولایت از آن نزدیک‌ترین افراد به معصومین است. فقیهان وارسته و شایسته، نزدیک‌ترین افراد به معصومین از نظر علمی و عملی هستند و پس از امام معصوم، فقیه جامع‌الشرايط، رهبری و ولایت مردم را عهده‌دار است (جوان‌آراسته، ۱۴۰۰، ص ۸۰-۱۱۰). ضمن آنکه جایگاه ولایت فقیه در جامعه اسلامی، علاوه بر نقش رهبری سیاسی، نقش رهبری معنوی جامعه نیز می‌باشد. تعیین مسئولیت‌ها و تکالیف مادران و پدران نسبت به فرزندان خود و آگاهی‌بخشی در این خصوص، همواره در بیانات، سفارش‌ها، دستورات رهبر جمهوری اسلامی ایران مشهود و روشن بوده است. ایشان علاوه بر جایگاه سیاسی و پیش از آن، از عالمان و اندیشمندان معاصر و صاحب‌نظر در دنیای اسلام شمرده می‌شوند. لذا، مسئله پژوهش حاضر که از نوع پژوهش‌های کیفی است، مطالعه و بررسی آراء و اندیشه‌های مقام معظم رهبری در موضوع الگوی مطلوب فرزندپروری و شاخص‌ها و ویژگی‌های آن و مسئولیت‌های مادران و پدران در این موضوع فوق‌العاده تأثیرگذار در سرنوشت جامعه، می‌باشد. بر

این اساس، برای گردآوری داده‌های پژوهش از روش کتابخانه‌ای بهره گرفته شده است. ابتدا با جست‌وجو در پایگاه‌های معتبر، پژوهش‌های مرتبط جمع‌آوری شد. از جست‌وجو در پایگاه‌های داده و اطلاعات داخلی، پژوهشی که به‌طور خاص، فرزندپروری در اندیشه مقام معظم رهبری را مورد بررسی و مطالعه قرار داده باشد، یافت نشد. اما براساس جست‌وجوهای صورت گرفته، عناوین برخی از مرتبط‌ترین و نزدیک‌ترین پژوهش‌ها با موضوع و مسئله پژوهش حاضر در سال‌های اخیر، عبارتند از: «تحلیل آراء مقام معظم رهبری پیرامون نقش زن در خانواده» (کرمی صادق‌آبادی، ۱۳۹۲)، «شیوه‌های فرزندپروری والدین ایرانی؛ نگرش‌ها، مطالعه تطبیقی، استخراج الگوی بومی و سنجش آن: یک مطالعه ترکیبی» (رمضانی، ۱۳۹۹)، «بررسی تطبیقی فرزندپروری در روان‌شناسی و شیوه‌های تربیت فرزند در اسلام» (الهیاری، ۱۳۹۰)، «بررسی و استنباط سبک فرزندپروری دینی با تأکید بر الگوی اسلامی ایرانی خانواده» (نریمانی اصل، ۱۳۹۷)، «بررسی سبک‌های فرزندپروری در خانواده‌های مذهبی و انطباق آن با آیات و روایات» (بیگلرپور، ۱۳۹۷)، «تأثیر عوامل وراثتی محیطی بر تربیت فرزند از دیدگاه آیات و روایات» (زینی‌وند، ۱۳۸۹). با توجه به پیشینه‌ای که در حوزه تربیت اسلامی اشاره شد، و با وجود پژوهش‌های متعدد درباره سبک‌های فرزندپروری در روان‌شناسی غربی، بررسی مستقیم و منسجم الگوی تربیتی در اندیشه رهبر انقلاب اسلامی کمتر مورد توجه قرار گرفته است و خلأ پژوهشی در این زمینه احساس می‌شود. لذا، وجه تمایز پژوهش حاضر با پژوهش‌های قبلی در حوزه فرزندپروری این خواهد بود که با کاوش و جست‌وجوی موضوع فرزندپروری به‌طور خاص و صرفاً در تمامی بیانات و دستورات قابل‌دسترس مقام معظم رهبری در سایت حفظ و نشر آثار ایشان، داده‌های کیفی جمع‌آوری شد؛ سپس، با روش تحلیل محتوای کیفی الهام گرفته از نظام کدگذاری زمینه‌ای، داده‌ها کدگذاری و مقوله‌بندی شدند و در نهایت، گزارش دسته‌بندی اندیشه‌ها و بیانات مقام معظم رهبری در موضوع فرزندپروری، ارائه می‌شود.

۲. مبانی نظری

۲-۱. فرزندپروری در روان‌شناسی

پژوهشگران در مکاتب روان‌شناسی مختلف، الگوهای فرزندپروری متفاوتی را به نام خود ثبت کرده‌اند؛ اما در عموم پژوهش‌های فارسی مرتبط با فرزندپروری، چارچوب نظری پژوهش‌های کمی، نظریه بامریند است که سه شیوه تربیتی را معرفی کرد؛ این سه شیوه عبارتند از فرزندپروری: (۱) مقتدرانه (اقتدار منطقی)؛ (۲) مستبدانه (سخت‌گیر)؛ (۳) سهل‌گیرانه و مسامحه‌کارانه (آسان‌گیر) (بامریند، ۱۹۶۷، ص ۴۵).

(۱) مقتدرانه: این گروه در مقایسه با سایر گروه‌ها گرم‌تر و با محبت‌تر بودند و با فرزندان خود رابطه برقرار

می‌کردند. در عین حال، آنها را کنترل می‌کردند و از آنان توقع رفتار عاقلانه داشتند؛ هرچند که به استقلال و تصمیمات فرزندان خود احترام می‌گذاشتند (رابینسون^۱ و همکاران، ۲۰۰۰، ص ۳۲۰).

۲) **مستبدانه:** این والدین بر اطاعت تأکید دارند و از زور برای مهار اراده شخصی کودکان، مطیع نگه داشتن، ممانعت از بده‌بستان کلامی استفاده می‌کنند و بیشتر، روش‌های انضباطی سخت را به کار می‌برند؛ چون خودشان نیز با همین روش پرورش یافته‌اند. این شیوه فرزندپروری، کودکانی گوشه‌گیر و ترسان، تحریک‌پذیر، کم‌جرات، دمدمی یا متخاصم و عصبانی و بیش از حد پرخاشگر به وجود می‌آورد (رایس، ۱۳۸۶، ص ۳۹۵).

۳) **سهل‌گیرانه:** والدین آسان‌گیر برای کودکان محدودیتی قائل نمی‌شوند و تکانه‌ها و اعمال آنها را بدون تلاش برای شکل‌دهی به آن می‌پذیرند. برخی از آنها نرم‌خو و برخی دیگر بی‌تفاوت هستند و روش آنها پرهیز از پذیرش مسئولیت با صدور اجازه انجام هر کاری به کودکان است (رایس، ۱۳۸۶، ص ۳۹۷). در تأکید بر قوانین و معیارهای رفتاری، سست هستند؛ به‌ندرت از فرزندان انتظار دارند که در کارهای روزمره خانواده مشارکت نمایند و به‌ندرت رفتار آنها را هدایت می‌کنند. با وجود این، در ابعاد «گرم بودن و پاسخگو بودن» بالا هستند و اجازه می‌دهند فرزندان‌شان فعالیت‌های خود را تنظیم کرده و به‌ندرت آنها را تنبیه می‌کنند (برنت، ۱۹۹۷، ص ۴۵-۵۰).

گرچه این تقسیم‌بندی‌ها تلاش دارند ابعاد کنش والدین را طبقه‌بندی کنند؛ اما فاقد پیوندهای معنایی با مبانی انسان‌شناختی و غایت‌شناختی تربیت در فرهنگ اسلامی هستند. در این مقاله، تمرکز بر واکاوی اندیشه تربیتی مقام معظم رهبری است که با تکیه بر آموزه‌های اسلامی، الگویی متفاوت با تأکید بر فطرت، مسئولیت‌پذیری والدین، نقش محوری مادر و هدایت عقلانی-ایمانی کودک ارائه می‌دهد.

۲-۲. فرزندپروری در اسلام

۲-۲-۱. فرزندپروری در قرآن

خداوند در سوره فرقان، ۱۲ ویژگی برای عباد الرحمن برمی‌شمرد و در ویژگی یازدهم، به توجه خاص مؤمنین به خانواده و فرزندان اشاره می‌نماید: «وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْ لَنَا لِمَتَّقِينَ إِمَامًا»، «آنها پیوسته از درگاه خدا می‌خواهند که پروردگارا همسران و فرزندان ما را کسانی قرار ده که مایه روشنی چشم ما گردند» (فرقان، ۷۴). در این آیه، از ویژگی‌های مؤمنان راستین توجه خاص آنها به تربیت فرزند و خانواده خویش و احساس مسئولیت آنها مطرح شده است. براساس این آیه، مؤمنان

تنها به ابراز احساسات اکتفا نمی‌کنند؛ بلکه برای خانواده خویش دعا می‌کنند. بدیهی است که منظور این نیست که تنها در گوشه‌ای بنشینند و دعا کنند؛ بلکه دعا دلیل شوق و عشق درونی‌شان به این امر و رمز تلاش و کوشش است. چنین افرادی از آنچه در توان دارند، در تربیت فرزندان و همسران و آشنایی آنها با اصول و فروع اسلام و راه‌های حق و عدالت، فروگذار نمی‌کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۶، ص ۲۸۸). یک مؤمن با يك برنامه درازمدت، خود و خانواده خود را تربیت می‌کند تا به عالی‌ترین مرتبه از بندگی، یعنی جایگاه عبادالرحمن مؤمنین ممتاز دست یابند (سلطان محمدی، ۱۳۹۱، ص ۱۱۰۳). براساس آموزه‌های قرآن، حق زن و فرزند تنها هزینه زندگی و مسکن و تغذیه نیست؛ مهم‌تر از آن، تغذیه روح و جان آنها و به‌کار گرفتن اصول تعلیم و تربیت صحیح است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ»، «خانواده خود را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌ها هستند، نگاه دارید» (تحریم، ۶). یعنی مردان به‌عنوان مدیر خانواده در جهت رشد معنوی خانواده نیز مسئولیت دارند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۲۲۶).

براساس آیات قرآن، مسئولیت افراد در خانواده در زمینه تربیت، بسیار سنگین و حساس است: «إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا ذَلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ»، «همانا ورشکسته‌ترین افراد کسانی هستند که خود و خانواده خویش را در اثر سوءتربیت یا کوتاهی در تعلیم و تربیت در روز قیامت به زیان انداختند. هان! این همان خسران و زیان آشکار است» (زمر، ۱۵). قرآن کریم، درونی کردن ارزش‌های دینی را از وظایف خانواده و پدر و مادر برشمرده و تشویق و امر به خواندن نماز را به‌عنوان یکی از مناسک دینی مهم برعهده سرپرست خانواده می‌داند: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا لَنْسَأَلَكَ رِزْقًا نَحْنُ نَرْزُقُكَ وَالْعَاقِبَةُ لِلتَّقْوَى»، «اهل بیت خود را به نماز امر کن و خود نیز بر این عبادت، صبر و استقامت داشته باش. ما از تو روزی کسی را نمی‌طلبیم؛ بلکه روزی‌دهنده‌ایم و عاقبت محمود و پایان نیک از آن اهل تقوا است» (طه، ۱۳۲). از ویژگی‌های حضرت اسماعیل، دعوت زن و فرزند به نماز بود: «وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ» (مریم، ۵۵). در قرآن مجید نیز آمده است که حضرت ابراهیم، اقامه نماز را برای خود و نسل خود تا قیامت از خداوند درخواست کرد: «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي» (ابراهیم، ۴۰). آیات ۱۳ تا ۱۹ سوره لقمان، تأثیرگذارترین مربیان را پدر و مادر معرفی می‌کند. لقمان در پند و موعظه فرزندش، نرمی و مهربانی را مد نظر دارد و تعلیماتش را با استدلال کردن برای فرزندش محکم می‌کند؛ زیرا لحن تند، علاوه بر اینکه اجازه تأثیر موعظه‌هایش را نمی‌دهد، باعث تحریک و گستاخی فرزند نیز می‌شود. نکته تربیتی بسیار مهم دیگر در قرآن، طریق ابراز محبت به فرزندان است. خداوند در آیات ۱۱ تا ۱۴ سوره یوسف می‌فرماید که پدر و مادر باید از محبت‌های کاذب خودداری نموده و زمینه استقلال‌یابی فرزندان را

مهیّا سازند. در آیات ۷ تا ۱۰ سورة یوسف، بر ابراز محبت پدر و مادر به فرزندان خود؛ البته به صورتی که حسادت دیگر فرزندان را تحریک نکند، تأکید شده است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ج ۱۰، ص ۷۰-۸۵).

۲-۲-۲. فرزندپروری در روایات

پیامبر اکرم (ص) در اهمیت تربیت فرمودند: «کُلُّ مولود یولد علی الفطرة و انما ابواه یهودانه و ینصرّانه و یمجسانه»، «هر نوزادی براساس فطرت توحیدی متولد می شود. این پدر و مادر او هستند که وی را یهودی یا مسیحی و یا مجوسی می نمایند» (مجلسی، ۱۴۱۳ق، ج ۳، ص ۲۸۱). حضرت علی (ع) نیز در اهمیت این موضوع فرمودند: «ما نحل والد ولدا نحلّا افضل من ادب حسن»، «هیچ پدری به فرزندش، موهبتی مانند تربیت نیکو نبخشیده است» (نوری طبرسی، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۶۲۵). همچنین، در اهمیت تناسب تربیت با عصر و زمان فرمودند: «لا تقسروا لادکم علی آدابکم فانهم مخلوقون لزمان غیر زمانکم»، «فرزندان تان را برآداب خود تربیت نکنید؛ چراکه آنها برای [آینده و] زمانی غیر از زمان شما آفریده شده اند» (ابن ابی الحدید، ۱۴۰۴ق، ج ۲۰، ص ۲۶۷). آن حضرت در نامه ۳۱ نهج البلاغه خطاب به امام حسن (ع) فرمایشاتی دارند که در موضوع تربیت فرزند قابل توجه است: «در تربیت تو شتاب کردم، پیش از آنکه دل تو سخت شود و عقل تو به چیز دیگری مشغول گردد؛ تا به استقبال کارهایی بروی که صاحبان تجربه، زحمت آزمون آن را کشیده اند و تو را از تلاش و یافتن، بی نیاز ساخته اند ... پیش از آنکه خواهش ها و دگرگونی های دنیا به تو هجوم آورند و پذیرش و اطاعت تو مشکل گردد، به تربیت تو اقدام کردم؛ چراکه قلب نوجوان مانند زمین کاشته نشده ای است که آماده پذیرش هر بذری است که در آن کاشته می شود ... آموزش تو را با قرآن، کتاب خدا و تفسیر آن آغاز کردم ... تو را جزئی از خود، بلکه همه وجود خود دیدم؛ تا به آنجایی که اگر چیزی به تو ضرر برساند، مثل آن است که به من زیان رسانده است و گویی اگر مرگ به سراغ تو بیاید، به سراغ من آمده. بنابراین، همان اهمّی را که در اصلاح خود می نمایم، درباره تو دارم ...».

امام سجّاد (ع) در رساله حقوق خود درباره حقوق فرزند بر والدین مطالب مهمی را ارائه کردند. یکی از حقوق اساسی فرزند، احساس مسئولیت پدران در ولایت و سرپرستی و تعلیم و تربیت فرزندان است. در این زمینه امام سجّاد (ع) می فرماید: «وَأَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ فَتَعَلَّمْ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مَصَافٍ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَ سَرِّهِ»، «اما حق فرزندت این است که بدانی او از تو است و در این دنیا به تو وابسته است، خوب باشد یا بد ...». «وَأَنْتَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيتَهُ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ وَ الْمَعُونَةِ لَهُ عَلَى طَاعَتِهِ فَبِكَ وَ فِي نَفْسِهِ فَمُنَابٌّ عَلَى ذَلِكَ وَ مُعَاقِبٌ فَاعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلِ الْمُتَزَيِّنِ بِحُسْنِ أَثَرِهِ عَلَيْهِ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا الْمَعْدَرِ إِلَى رَبِّهِ فِيمَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ بِحُسْنِ الْقِيَامِ عَلَيْهِ وَ الْأَخْذِ لَهُ مِنْهُ ...»، «و تو با پرورش خوب و راهنمایی او به راه

پروردگارش و کمک به او در فرمانبرداری خدا، هم درباره خودت و هم در حق او مسئول هستی و براساس این مسئولیت، پاداش می‌بری و کیفر می‌بینی. پس در کار فرزند، همچون کسی عمل کن که کارش را در این دنیا به حُسن اثر بیاوراید و تو به سبب حسن رابطه فی مابین و سرپرستی خوبی که از او کرده‌ای و نتیجه‌ای الهی که از او گرفته‌ای، نزد پروردگارت معذور باشی ...» (ابن شعبه، ۱۴۰۴ق، ص ۲۶۳).

۳. تبیین فرزندپروری از منظر مقام معظم رهبری

در این بخش، گزارشی از تحلیل محتوای کیفی مجموعه بیانات و آرای مقام معظم رهبری پیرامون فرزندپروری ارائه می‌شود که در سایت ایشان در دسترس است.^۱ این تحلیل با به کارگیری نظام کدگذاری زمینه‌ای صورت گرفته است. حاصل کدگذاری باز داده‌های کیفی، دستیابی به ۲۸ مقوله باز بوده است؛ که این ۲۸ مقوله در ذیل ۵ مقوله محوری حاصل از کدگذاری محوری، طبقه‌بندی و جاگذاری شدند.

۱-۳. ویژگی‌های والدگری مطلوب

مقوله محوری «ویژگی‌های والدگری مطلوب»، در بیانات مقام معظم رهبری شامل ۱۳ مقوله باز است که بیانگر ویژگی‌ها و اوصافی هستند که ایشان وجود آنها را در والدین، خصوصاً مادران توصیه کرده و در مواردی ضروری دانستند. بدین ترتیب، ۱۳ مقوله‌ای که ذیل مقوله محوری اول یعنی «ویژگی‌های والدگری مطلوب» قرار دارند، عبارتند از: «مسئولانه»، «اولویت‌دهنده»، «پویا و منعطف»، «عاشقانه و علاقه‌مندانه»، «تأثیرگذار و الهام‌بخش»، «هدایت‌گرانه»، «صبورانه»، «مؤمنانه و با ایمان»، «عاقلاً نه و هوشمندانه و خردمندانه»، «امن و اعتمادبخش»، «ایثارگرانه»، «طالب رشد معرفتی، بینشی و علمی» و «مأنوس با قرآن».

۳-۱-۱. مسئولانه

والدگری «مسئولانه» به معنای پذیرفتن نقش والدین به عنوان یک تعهد سنگین و جدی است. این ویژگی شامل توانایی والدین در تصمیم‌گیری‌های آگاهانه، پیش‌بینی پیامدهای رفتاری خود بر فرزندان، و فراهم کردن محیطی امن و حمایتی برای رشد آنها است. والدین مسئول، نیازها و علایق فرزندان را درک کرده و با تعهد کامل در جهت رفع آنها تلاش می‌کنند. این ویژگی در بیانات مقام معظم رهبری این چنین تبیین می‌شود: «از جمله وظایفی که برعهده زنان است، مسئله تربیت فرزند است ... زن مسلمان در عائله، وظایفی دارد. آن همان رکنیت اساسی خانواده و تربیت فرزندان و... است. «آن روزی که زنان غربی راه غلط اهمیت ندادن به خانواده و فرزند را شروع نمودند، فکر نمی‌کردند که جامعه آنها، دچار چنین

وضعی ... زن اگر به خانواده پایبند شد؛ علاقه نشان داد، به تربیت فرزند اهمیت داد، به بچه‌های خود رسید، ... نسل‌ها در آن جامعه، بالنده و رشید خواهند شد ...» (مقام معظم رهبری، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰). «زن اسلامی ... متصدی مهم‌ترین بخش تربیت انسان است» (همان، ۱۳۹۶/۱۲/۱۷). «این جور نیست که مرد در خانواده وظیفه و مسئولیت و نقشی نداشته باشد. مردهای بی‌خیال، مردهای بی‌عاطفه، مردهای عیاش، مردهای قدرشناس زحمات زن خانه، اینها به محیط خانه لطمه می‌زنند» (همان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

۳-۱-۲. اولویت‌دهنده

والدگری «اولویت‌دهنده» یعنی توانایی والدین در سازمان‌دهی ارزش‌ها و اهداف خود به‌گونه‌ای که نیازهای تربیتی و معنوی فرزندان در اولویت باشد. این ویژگی به والدین کمک می‌کند اهمیت خانواده را در میان سایر مسئولیت‌ها برجسته کنند. این ویژگی در بیانات مقام معظم رهبری اینچنین مورد توجه و تأکید قرار گرفته است: «مهم‌ترین نقشی که یک زن در هر سطحی از علم و سواد و معلومات و تحقیق و معنویت می‌تواند ایفا کند، آن نقشی است که به‌عنوان یک مادر و به‌عنوان یک همسر می‌تواند ایفا کند؛ این از همه کارهای دیگر او مهم‌تر است... این مسئولیت را باید مسئولیت اول و مسئولیت اصلی خودش بداند ...» (همان، ۱۳۸۶/۰۴/۱۳). «یک اصل این است که [اشتغال زنان] این کار اساسی را - که کار خانه و خانواده و همسر و کدبانویی و مادری است - تحت الشعاع قرار ندهد ... با آن اشتغال و مشارکتی کاملاً موافق هستیم که به این قضیه اصلی ضربه و صدمه نزنند ... این کارها، کار مادر است ... اولویت با این کاری است که بدیل ندارد؛ تعیین با این است ...» (همان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴). «حقوق کودکان را تضییع کردن فقط به این هم نیست که انسان به آنها محبت نکند؛ سوءتربیت‌ها، بی‌اهتمامی‌ها، نرسیدن‌ها، کمبود عواطف و از این قبیل چیزها هم ظلم به آنها است ...» (همان، ۱۳۷۹/۰۹/۲۵).

۳-۱-۳. پویا و منعطف

«انعطاف‌پذیری» در والدگری به‌معنای تطبیق روش‌های تربیتی با شرایط متغیر و نیازهای فرزندان است. والدین «پویا» قادرند رویکردهای مختلفی را بسته به موقعیت اتخاذ کرده و به رشد خلاقیت و اعتمادبه‌نفس فرزندان کمک کنند. ویژگی «پویا و منعطف» بودن در بیانات مقام معظم رهبری اینچنین تبیین می‌شود: «امروز قضیه تربیت کودک و نوجوان، با گذشته‌های دور، حتی با گذشته‌های نه‌چندان دور، مثلاً با بیست سال پیش، خیلی تفاوت کرده است ...» (همان، ۱۳۷۷/۰۲/۲۳).

۳-۱-۴. عاشقانه و علاقه‌مندانه

والدینی که نقش والدگری خود را با عشق و علاقه‌مندی برعهده می‌گیرند، بدون قید و شرط به فرزندان

خود محبت می‌ورزند و سبب امنیت روانی، رشد عاطفی کودک، احساس ارزشمندی و اعتماد به نفس در فرزندان می‌شوند. ویژگی «عاشقانه و علاقه‌مندانه» برای والدگری مطلوب در بیانات مقام معظم رهبری مورد تأکید است: «مسئله اداره کردن همسر و فرزندان، طبیعی‌ترین کار است، و من خیال نمی‌کنم زنی طبیعی باشد و به این کار عشق و علاقه نداشته باشد. به‌طور قهری، همه زنان به این کار عشق و علاقه دارند...» (همان، ۱۳۷۲/۰۹/۰۸). «زن اگر به خانواده پایبند شد، علاقه نشان داد... نسل‌ها در آن جامعه، بالنده و رشید خواهند شد» (همان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

۳-۱-۵. تأثیرگذار و الهام‌بخش

والدین «تأثیرگذار» با رفتار و گفتار خود، «الهام‌بخش» رشد شخصیتی، اخلاقی و اجتماعی فرزندان هستند. این ویژگی نیازمند برخورداری از اقتدار مثبت و توانایی ایجاد ارتباط مؤثر است. والدین «الهام‌بخش»، الگویی مثبت برای فرزندان خود هستند. این ویژگی با نمایش رفتارهای اخلاقی، معنوی و اجتماعی شایسته، به فرزندان انگیزه می‌دهد که اهداف بزرگ‌تر و معنادارتری را در زندگی دنبال کنند. ضرورت ویژگی «تأثیرگذار و الهام‌بخش» بودن برای والدگری در بیانات مقام معظم رهبری اینچنین مورد تأکید است: «با استفاده از جاذبه‌ای که خدای متعال در وجود زن گذاشته است، فرزند و شوهر خود را در آن راهی که مطلوب است، سوق می‌دهد و پیش می‌رود...» (همان، ۱۳۷۶/۱۱/۲۹). «مادران در دوران انقلاب و در جنگ تحمیلی، فرزندان خود را به سربازان جانباز و شجاع در راه اسلام و مسلمین تبدیل کردند... این است نقش و تأثیر زن بر روی فرزند و...» (همان، ۱۳۹۰/۱۰/۱۴).

۳-۱-۶. هدایت‌گرانه

والدگری هدایت‌گرانه شامل کمک به فرزندان در انتخاب مسیر درست زندگی و آموزش مهارت‌های تصمیم‌گیری است. این ویژگی مستلزم توانایی والدین در ارائه راهنمایی‌های روشن و حمایت از استقلال تدریجی فرزندان است. ویژگی «هدایت‌گرانه» بودن والدگری در بیانات مقام معظم رهبری اینچنین مورد توجه بوده است: «زن مسلمان در عائله، وظایفی دارد آن همان رکنیت اساسی خانواده و تربیت فرزندان و هدایت و تقویت روحی شوهر است...» (همان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

۳-۱-۷. صبورانه

والدین «صبور» قادرند در مواجهه با چالش‌های تربیتی، از عجله و قضاوت سریع پرهیز کنند. این ویژگی به فرزندان اجازه می‌دهد تا در محیطی بدون فشار، به رشد طبیعی خود ادامه دهند و اشتباهات خود را اصلاح کنند. ویژگی «صبورانه» بودن والدگری در بیانات مقام معظم رهبری اینچنین مورد تأکید است:

«خداوند متعال ابزار پرورش فرزند را به مردها نداده، در اختیار بانوان قرار داده، صبرش را به آنها داده، در واقع، این هنر زن‌ها است...» (همان، ۱۳۹۲/۰۲/۱۱).

۸-۱-۳. مؤمنانه و باایمان

والدین مؤمن، نقش الگوهای معنوی را برای فرزندان خود ایفا می‌کنند. آنها با پایبندی به ارزش‌های دینی و اخلاقی، محیطی فراهم می‌کنند که ایمان و تقوا به بخش جدایی‌ناپذیری از هویت فرزندان تبدیل شود. ویژگی والدگری «مؤمنانه و باایمان» در بیانات مقام معظم رهبری اینچنین مورد توجه است: «چه نیرویی به زنی که فرزندش را عاشقانه دوست می‌دارد، در مقابل شهادت فرزندش چنین قدرتی را می‌بخشد؟ این، از ایمان است...» (همان، ۱۳۶۹/۱۰/۱۳). «اینکه یک مادری سه فرزند جوان خود را که مثل گل آنها را در آغوش خود پرورش داده، به میدان جنگ بفرستد و جان آنها را در معرض خطر قرار بدهد و بعد هم افتخار بکند که این کار را کرده است، این جز با ایمان امکان‌پذیر نبود...» (همان، ۱۳۹۷/۰۴/۰۹). «در کجای دنیا مادری سه فرزند، چهار فرزند رشید خودش را داده است و افتخار می‌کند و از هیچ‌کس گلایه نمی‌کند؛ نیست، هیچ‌جا نیست. ما اوضاع و احوال کشورهای دیگر را خواندیم، شنیدیم، آنها هم جنگ‌هایی داشتند، آنها هم کشته‌هایی داشتند؛ اما اصلاً قابل مقایسه نیست با آنچه که در اینجا گذشته است، این، به‌خاطر ایمان است...» (همان، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶).

۹-۱-۳. عاقلانه و هوشمندانه و خردمندانه

والدگری عاقلانه به‌معنای استفاده از عقلانیت و خرد در تربیت فرزندان است. والدین هوشمند با تحلیل شرایط، تصمیم‌گیری آگاهانه، و بهره‌گیری از تجربیات، مسیر رشد فرزندان را به‌درستی هدایت می‌کنند. مقام معظم رهبری، ویژگی والدگری «عاقلانه و هوشمندانه» را در بیانات خود مورد اشاره قرار داده‌اند: «هرچه زن صالح‌تر، عاقل‌تر و هوشمندتر باشد، این تربیت بهتر خواهد شد... بنابراین، برای بالارفتن سطح ایمان، سطح سواد، سطح هوش بانوان در کشور باید برنامه‌ریزی شود...» (همان، ۱۳۹۲/۰۲/۱۱). «رفتارهای خود را در داخل خانواده، خردمندانه تنظیم کنید. رفتار خردمندانه به مهربانی و حضور در خانه و داشتن صمیمیت و رسیدگی است، نه به بی‌اعتنائی...» (همان، ۱۳۸۰/۰۷/۲۶).

۱۰-۱-۳. امن و اعتمادبخش

والدین امن و اعتمادبخش، محیطی را ایجاد می‌کنند که در آن فرزندان احساس آرامش، امنیت و حمایت کنند. این ویژگی، اساس شکل‌گیری دلبستگی سالم و تقویت اعتمادبه‌نفس است. ویژگی والدگری «امن و اعتمادبخش» در بیانات مقام معظم رهبری مورد توجه بوده است: «ارزش زن به این است

که بتواند محیط زندگی خود را برای خود و برای مرد و فرزندان، یک بهشت، یک مدرسه، یک محیط امن، یک جایگاه عروج به معارف معنوی و مقامات معنوی تبدیل کند ...» (همان، ۱۳۷۶/۱۱/۲۹).

۱۱-۱-۳. ایثارگرانه

والدگری ایثارگرانه به معنای فداکاری والدین و گذشتن از منافع شخصی در موارد ضروری در جهت سربلندی آرمان‌های مقدس و والای الهی است. ویژگی والدگری «ایثارگرانه» در بیانات مقام معظم رهبری مورد تأکید بوده است: «مردم‌سالاری اسلامی است ... که خانواده‌ها را در دوران دفاع مقدس وادار می‌کند که جوان‌های خودشان، پاره‌های تن خودشان را برای جهاد فی سبیل الله بفرستند، بعد هم افتخار کنند ...» (همان، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶). «در این راهپیمایی‌ها، وقتی دوربین‌ها می‌رود روی چهره خانم‌هایی که با حجاب کامل، فرزندان‌شان را هم در بغل گرفته‌اند و در شرایط دشوار به راهپیمایی آمده‌اند، یا برای اعلام موضع سیاسی، یا در نماز جمعه شرکت کرده‌اند و یا برای کار عبادی، سیاسی به پای صندوق‌های رأی رفته‌اند؛ برای ما افتخار است ...» (همان، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵). «من مادران شهدایی را زیارت کردم که به جد و با صدق واقعی می‌گفتند اگر ما ده تا فرزند هم داشتیم، حاضر بودیم در راه خدا بدهیم؛ دروغ نمی‌گفتند. احساس عزت و افتخار می‌کردند، به‌خاطر اینکه فرزندان‌شان در راه خدا شهید شدند. البته حق هم با آنها است، عزت و افتخار است؛ همان‌طوری که عمه ما زینب کبری (س) فرمود: ما رأیت آلا جمیلا ...» (همان، ۱۳۸۹/۰۷/۲۸).

۱۲-۱-۳. طالب رشد معرفتی، بینشی و علمی

والدینی که به رشد معرفتی و علمی خود اهمیت می‌دهند، محیطی را فراهم می‌کنند که در آن، کنجکاوی و یادگیری ترویج می‌شود. این ویژگی، والدین را به حمایت از تحصیل و تلاش برای رشد فکری فرزندان ترغیب می‌کند. این ویژگی والدگری مطلوب در بیانات مقام معظم رهبری این‌گونه به چشم می‌خورد: «اگر زنان ما از لحاظ رتبه معرفتی و بینش و معلومات، سطح خود را ارتقاء دهند، این نقش با هیچ نقش دیگری، با هیچ مؤثر دیگری از مؤثرات فرهنگی و اخلاقی تا آخر قابل مقایسه نیست» (همان، ۱۳۸۴/۰۵/۰۵).

۱۳-۱-۳. مانوس با قرآن

والدینی که با قرآن مانوس‌اند، ارزش‌ها و مفاهیم قرآنی را به زندگی روزمره خود و فرزندان وارد می‌کنند. این ویژگی به تربیت فرزندان متعهد به آموزه‌های الهی کمک می‌کند. در همین راستا مقام معظم رهبری می‌فرماید: «زن آشنای با قرآن و مانوس با قرآن و متفاهم با مفاهیم قرآن، خیلی می‌تواند در تربیت فرزند تأثیراتی داشته باشد ...» (همان، ۱۳۸۹/۰۷/۲۸).

۲-۳. ابعاد اساسی تربیت

براساس تحلیل و طبقه‌بندی بیانات مقام معظم رهبری ذیل مقوله محوری «ابعاد اساسی تربیت»، شش مقوله باز قابل تصوّر است که در واقع، بیانگر شش بُعد مهم و اساسی تربیت در نظرگاه مقام معظم رهبری می‌باشد که عبارتند از: «تربیت هویتی»، «تربیت دینی»، «تربیت عاطفی»، «تربیت اجتماعی»، «تربیت جنسیتی» و «تربیت جسمانی».

۱-۲-۳. تربیت هویتی

تربیت هویتی به معنای کمک به فرزندان برای شناخت هویت شخصی، خانوادگی، فرهنگی و ملی خود است. این نوع تربیت بر تقویت خودآگاهی و ایجاد احساس تعلّق به ارزش‌ها و باورهای اجتماعی تأکید دارد. تربیت هویتی، فرزندان را در برابر بحران‌های هویتی محافظت کرده و آنها را برای ایفای نقش‌های مثبت در جامعه آماده می‌کند. مقام معظم رهبری، این بُعد تربیت و ضرورت آن را اینچنین مورد تأکید و اشاره قرار داده‌اند: «مادر است که فرهنگ و معرفت و تمدن و ویژگی‌های اخلاقی یک قوم و جامعه را با جسم خود، با روح خود، با خلق خود و با رفتار خود، دانسته و ندانسته به فرزند منتقل می‌کند...» (همان، ۱۳۸۴/۰۵/۰۵). «قصه‌های خوب، سازنده شخصیت کودک است. همان قصه‌های قدیمی را که ما از مادر خودمان، از مادر بزرگ و یا از پیرزن دیگری در کودکی شنیده‌ایم، امروز که مرور می‌کنیم، می‌بینیم در آنها چقدر حکمت وجود دارد! انسان، بعضی از خصال و تفکرات خودش را که ریشه‌یابی می‌کند، به این قصه‌ها می‌رسد...» (همان، ۱۳۷۷/۰۲/۲۳).

۲-۲-۳. تربیت دینی

تربیت دینی شامل آموزش مبانی اعتقادی، اخلاقی و معنوی به فرزندان است. این بُعد از تربیت به تقویت ایمان، تقوا و ایجاد رابطه معنوی عمیق با خداوند می‌پردازد. والدین در این نوع تربیت، علاوه بر آموزش مناسک دینی، باید الگویی عملی از زندگی دیندارانه ارائه دهند تا فرزندان، دین را به‌عنوان بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت خود بپذیرند. اهمیت و ضرورت این بُعد از ابعاد تربیت، در بیانات مقام معظم رهبری به‌چشم می‌خورد: «بچه‌ها را متدین بار بیاورید. متدین بار آوردن بچه‌ها همان چیزی است که می‌تواند آینده این کشور را آباد کند...» (همان، ۱۳۸۴/۰۲/۱۲). «اولین چیزی را که در کودک ایجاد می‌کنید، ایمان باشد... ایمان به خدا، ایمان به حقیقت مطلق و ایمان به اسلام. اگر این بچه‌ها با ایمان پرورش پیدا کردند و شما توانستید بذر ایمان را در دل‌شان بکارید؛ در آینده می‌شود از آنها هر شخصیت عظیمی ساخت و برای هرکاری مناسب هستند...» (همان، ۱۳۷۷/۰۲/۲۳).

۳-۲-۳. تربیت عاطفی

تربیت عاطفی به رشد و تقویت مهارت‌های عاطفی و احساسی فرزندان کمک می‌کند. این بُعد از تربیت شامل آموزش مدیریت هیجانات، همدلی با دیگران و ایجاد روابط سالم است. والدین با ایجاد محیطی پر از محبت و حمایت می‌توانند احساس امنیت عاطفی را در فرزندان تقویت کرده و به آنها کمک کنند تا با چالش‌های زندگی بهتر کنار بیایند. تربیت عاطفی در بیانات مقام معظم رهبری با تأکید بر نقش والدین در توجه به روح و عواطف فرزندان و محبت و صمیمیت، مورد توجه بوده است: «در کانون خانواده است که اولین و مهم‌ترین پایه‌های تربیت روحی و فکری بشر بنا نهاده می‌شود. خانه، بهترین محیط آسایش جسم و جان است؛ بهترین کانون رفع خستگی تن و روح است؛ حقیقی‌ترین فضای صمیمیت است؛ هیچ صمیمیتی در هیچ محیطی به قدر خانواده و بین مادر، فرزند، پدر، همسران تصور نمی‌شود و وجود ندارد...» (همان، ۱۳۹۹/۱۱/۱۵). «یکی از وظایف مهم زن، عبارت از این است که فرزند را با عواطف، با تربیت صحیح، با دل دادن و رعایت و دقت، آنچنان بار بیاورد که این موجود انسانی -چه دختر و چه پسر- وقتی که بزرگ شد، از لحاظ روحی، یک انسان سالم، بدون عقده، بدون گرفتاری، بدون احساس ذلت و بدون بدبختی‌ها و فلاکت‌ها و بلایایی که امروز نسل‌های جوان و نوجوان غربی در اروپا و امریکا به آن گرفتارند، بار آمده باشد» (همان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰). «زن مسلمان باید در دامن پرمهر و پرعطوفت و با سخنان پرنکته و مهرآمیزش، فرزندان سالمی را از لحاظ روانی تربیت کند؛ انسان‌های بی‌عقده، انسان‌های خوش‌رو، انسان‌های سالم از لحاظ روحی و اعصاب، در دامن او پرورش پیدا کنند و مردان و زنان و شخصیت‌های جامعه را به وجود آورد...» (همان، ۱۳۷۱/۰۹/۲۵). «به‌طور غالب این‌طور است که مادران، روی فرزندان‌شان تأثیر می‌گذارند و حرف‌شان، اظهار محبت‌شان و سخنی که در خلال آن اظهار محبت بیان می‌کنند، به مغز مخاطب فرومی‌رود...» (همان، ۱۳۷۱/۰۲/۲۲). «مردی که به دوران جوانی رسیده، یا از دوران جوانی هم عبور کرده، باز تحت تأثیر عطوفت و محبت و شیوه‌های خاص مادرانه مادر است...» (همان، ۱۳۸۴/۰۵/۰۵).

۳-۲-۴. تربیت اجتماعی

تربیت اجتماعی، بر یادگیری مهارت‌های بین‌فردی، مشارکت اجتماعی و ایفای نقش‌های مسئولانه در جامعه تمرکز دارد. این نوع تربیت، فرزندان را برای زندگی در اجتماع، احترام به قوانین و ارزش‌های جمعی و تعامل مثبت با دیگران آماده می‌کند. والدین با فراهم کردن فرصت‌هایی برای مشارکت اجتماعی و الگوی‌سازی رفتارهای اخلاقی، نقش کلیدی در این بُعد از تربیت دارند. مقام معظم رهبری به این بُعد از تربیت توجه داشته‌اند و برای نمونه می‌فرمایند: «از همه کارهای زن مهم‌تر، تربیت فرزندان و تقویت

روحی شوهران برای ورود در میدان‌های بزرگ است، و خدا را شکر می‌کنیم که زن ایرانی و مسلمان، در این میدان هم بیشترین هنر را نشان داده است...» (همان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

۵-۲-۳. تربیت جنسیتی

تربیت جنسیتی به معنای آموزش نقش‌ها و مسئولیت‌های جنسیتی در چارچوب ارزش‌های دینی و فرهنگی است. این بُعد از تربیت، به فرزندان کمک می‌کند تا درک صحیحی از هویت جنسیتی خود داشته باشند و با احترام به تفاوت‌های جنسیتی، روابط سالم و سازنده‌ای برقرار کنند. والدین باید در این زمینه با پرهیز از کلیشه‌های نادرست جنسیتی، فضایی برای رشد متوازن فراهم کنند. توجه به تربیت جنسی، اینچنین در بیانات مقام معظم رهبری موردتوجه قرار گرفته است: «در کتاب‌های درسی دختران ممکن است چیزهایی لازم باشد در زمینه‌های خانه‌داری، تربیت فرزند و امثال اینها؛ و در کتاب‌های پسران هم ممکن است چیزهای دیگری لازم باشد در مواجهه با مسائل کار، زندگی...» (همان، ۱۳۹۲/۰۲/۱۸).

۶-۲-۳. تربیت جسمانی

تربیت جسمانی به سلامت جسمی و رشد بدنی فرزندان توجه دارد. این بُعد شامل ترویج سبک زندگی سالم، تغذیه مناسب، فعالیت‌های بدنی و پرهیز از رفتارهای پرخطر است. والدین با الگوبرداری از سبک زندگی سالم و فراهم کردن امکانات مناسب برای ورزش و فعالیت‌های جسمانی می‌توانند این نوع تربیت را تقویت کنند. مقام معظم رهبری، خصوصاً با تأکید بر اهمیت ورزش، به این بُعد تربیت توجه داشته‌اند: «عادت ورزش را به فرزندان خودتان هم منتقل کنید. کودکان، نوجوانان و به‌خصوص جوانان را به ورزش کردن وادار کنید...» (همان، ۱۳۷۶/۰۶/۱۵).

۳-۳. نوع رابطه والد-فرزند

مطابق دسته‌بندی بیانات مقام معظم رهبری، سه مقوله باز «محبت‌آمیز»، «صمیمی» و «با رعایت احترام» را می‌توان در ذیل مقوله محوری «نوع رابطه والد-فرزند» قرار داد. در حقیقت، این مقوله محوری بیانگر توصیه‌های اخلاقی مقام معظم رهبری در نوع و ویژگی‌های رابطه والدین و فرزندان است.

۱-۳-۳. محبت‌آمیز

رابطه محبت‌آمیز شامل ابراز محبت و عشق بی‌قیدوشرط از سوی والدین به فرزندان است. این ویژگی، پایه‌ای برای ایجاد امنیت روانی در فرزندان و تقویت دلبستگی ایمن است. والدین با محبت‌ورزی مداوم، نه تنها احساس ارزشمندی را در فرزندان تقویت می‌کنند؛ بلکه زمینه را برای رشد عاطفی و اعتمادبه‌نفس آنها فراهم می‌آورند. مقام معظم رهبری در بیانات‌شان به ضرورت محبت‌آمیز بودن رابطه والدین با فرزندان

اشاره دارند: «تربیت فرزند به وسیلهٔ مادر ... با عاطفه است، با نوازش است، با لالائی خواندن است، با زندگی کردن است ...» (همان، ۱۳۹۲/۰۲/۱۱).

«رفتار خردمندانه به مهربانی و حضور در خانه و داشتن صمیمیت و رسیدگی است؛ نه به بی‌اعتنایی و اخم و تخم ...» (همان، ۱۳۸۰/۰۷/۲۶).

۲-۳-۳. صمیمی

صمیمیت در رابطهٔ والد- فرزند به معنای ایجاد فضایی است که فرزندان احساس کنند می‌توانند به راحتی افکار، احساسات و دغدغه‌های خود را با والدین در میان بگذارند. این ویژگی مستلزم گوش دادن فعال، درک متقابل و برقراری ارتباطی بدون ترس از قضاوت یا سرزنش است. رابطهٔ صمیمی، به افزایش اعتماد و تقویت روابط عاطفی میان والدین و فرزندان کمک می‌کند. مقام معظم رهبری، جایگاه صمیمیت در رابطهٔ والدین و فرزندان را مورد توجه قرار داده‌اند: «در کانون خانواده است که اولین و مهم‌ترین پایه‌های تربیت روحی و فکری بشر بنا نهاده می‌شود ... بهترین کانون رفع خستگی تن و روح است؛ حقیقی‌ترین فضای صمیمیت است؛ هیچ صمیمیتی در هیچ محیطی به قدر خانواده و بین مادر، فرزند، پدر، همسران تصور نمی‌شود و وجود ندارد ...» (همان، ۱۳۹۹/۱۱/۱۵).

۳-۳-۳. با رعایت احترام

رابطهٔ والد-فرزند باید با رعایت احترام متقابل همراه باشد. والدین با احترام گذاشتن به شخصیت، حریم خصوصی و نظرات فرزندان، الگویی برای رفتار احترام‌آمیز ارائه می‌دهند. این ویژگی موجب تقویت عزت نفس فرزندان شده و به آنها می‌آموزد که در روابط خود با دیگران نیز احترام را رعایت کنند. احترام متقابل در رابطه، زمینه‌ساز گفت‌وگوهای سازنده و حل تعارضات به صورت مثبت است. مقام معظم رهبری، رابطهٔ محترمانهٔ والدین و فرزندان را مورد توجه قرار داده و برای نمونه می‌فرمایند: «باید کاری کنیم تا فرزندان دست مادر را بیوسند. این رفتار را چه کسی در خانه باید به فرزندان آموزش دهد؟ نخستین کسی که می‌تواند به فرزند این را آموزش دهد، پدر خانواده است. زن اگر چنانچه در محیط خانواده، محترم و مکرم شمرده بشود؛ بخش مهمی از مشکلات جامعه حل خواهد شد. باید کاری بکنیم که بچه‌ها دست مادر را حتماً بیوسند؛ اسلام دنبال این است ...» (همان، ۱۳۹۲/۰۲/۲۱).

۴-۳. نوع کنترل والدین

مقولهٔ محوری «نوع کنترل والدین» که بیانگر توصیه‌های مقام معظم رهبری در زمینهٔ مراقبت و کنترل فرزندان از طرف والدین است، شامل دو مقولهٔ «عدم بی‌تفاوتی» و «کنترل کالاهای فرهنگی» می‌باشد.

۳-۴-۱. عدم بی تفاوتی

کنترل والدین باید با نظارت آگاهانه و توجه مستمر همراه باشد. بی تفاوتی به معنای مراقبت فعال از رشد فکری، اخلاقی و رفتاری فرزندان است. والدینی که نسبت به رفتارها و نیازهای فرزندان خود حساس هستند، به ایجاد محیطی سالم و حمایتی کمک می کنند. این نظارت نباید به کنترل بیش از حد تبدیل شود؛ بلکه باید مبتنی بر تعامل و گفت و گوی سازنده باشد. مقام معظم رهبری ضرورت کنترل فرزندان توسط والدین و عدم بی تفاوتی آنان در تربیت را چنین تبیین می فرمایند: «آن روزی که زنان غربی راه غلط اهمیت ندادن به خانواده و فرزند را شروع نمودند، فکر نمی کردند که جامعه آنها دچار چنین وضعی شود که نوجوان دوازده ساله، هفت تیر ببندد، یا چاقوی ضامن دار در جیب خود بگذارد و در گوشه و کنار خیابان، اگر توانست کسی را بدون هیچ ملاحظه ای بکشد! وقتی خانواده از هم پاشید، وضعیت اینگونه می شود...» (همان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰).

۳-۴-۲. کنترل کالاهای فرهنگی

کنترل کالاهای فرهنگی به معنای نظارت والدین بر محتوای رسانه ای و فرهنگی است که فرزندان مصرف می کنند. در دنیای امروز که کودکان و نوجوانان در معرض انواع محتوای فرهنگی و رسانه ای قرار دارند، والدین باید با آگاهی از تأثیرات مثبت و منفی این محتواها، انتخاب های مناسبی را برای فرزندان خود تسهیل کنند. این کنترل، نه از طریق اجبار، بلکه با آموزش تفکر انتقادی و ایجاد درک نسبت به ارزش های فرهنگی مطلوب انجام می شود. در همین راستا، مقام معظم رهبری می فرمایند: «جوانان شما، کودکان شما هرچه می توانند، کتاب بخوانند ... مسئله اول این است که یاد بگیرند، عادت کنند به اینکه اصلاً به کتاب مراجعه کنند، کتاب نگاه کنند...» (همان، ۱۳۹۱/۰۷/۲۰). «من خودم را از جهت رسیدگی به فرزندانم، بخشی مدیون این مرد (آقای آذریزدی) و کتاب این مرد می دانم. آن وقتی که کتاب ایشان درآمد؛ «قصه های خوب برای بچه های خوب»، توژ کردم ... برای بچه های کوچک، دستان خالی بود، تا اینکه کتاب ایشان را من پیدا کردم. نگاه کردم دیدم این از جهات متعددی، از دو سه جهت، همان چیزی است که من دنبالش می گردم ... نه فقط فرزندان، بلکه در سطح شعاع ارتباطات فامیلی و دوستانه، هر جا دستم رسید و فرزندی داشتند که مناسب بود با این قضیه، این کتاب ایشان را معرفی کردم...» (همان، ۱۳۸۶/۱۰/۱۵).

۳-۵. انتظارات از فرزندان

مقوله محوری «انتظارات از فرزندان»، شامل چهار مقوله باز «مسئولیت پذیر»، «فداکار»، «صادق و

شجاع» و «قدرشناس» است؛ که بیانگر توصیف مقام معظم رهبری از حاصل و نتیجه مطلوب و موردتوقع از تربیت صحیح مبتنی بر اصول و ارزش‌های الهی و معنوی در فرزندان است.

۳-۵-۱. مسئولیت‌پذیری

مسئولیت‌پذیری به معنای قبول وظایف و تعهدات و انجام آنها به بهترین شکل ممکن است. والدین می‌توانند با فراهم کردن فرصت‌هایی برای تمرین استقلال و تصمیم‌گیری، این ویژگی را در فرزندان پرورش دهند. مسئولیت‌پذیری نه تنها به رشد اعتمادبه‌نفس فرزندان کمک می‌کند، بلکه آنان را برای مواجهه با چالش‌های زندگی آماده می‌سازد. در همین خصوص، مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «ما باید این‌طور فرزندانمان را تربیت بکنیم: باید دارای حس مسئولیت تربیت بشود؛ دارای روحیه آزاداندیشی تربیت بشود؛ راستگو تربیت بشود؛ بلندهمت تربیت بشود؛ شجاع، فداکار، پاک‌دامن، پرهیزکار؛ نسل تربیت شونده در اختیار شما، باید با این خصوصیات تربیت بشوند. افق دید، اینها است...» (همان، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹).

۳-۵-۲. فداکاری

فداکاری به معنای ترجیح مصالح دیگران یا ارزش‌های متعالی بر منافع شخصی است. این ویژگی از طریق نمایش الگوی عملی در رفتار والدین و تأکید بر اهمیت همکاری، ایثار و خدمت به دیگران در فرآیند تربیت تقویت می‌شود. فداکاری، فرزندان را به انسان‌هایی همدل و دلسوز در جامعه تبدیل می‌کند. مقام معظم رهبری، مادران شهداء را نمونه موفق ایجاد فداکاری در فرزندان قلمداد می‌کنند و می‌فرمایند: «من مادران شهدایی را زیارت کردم که به جد و با صدق واقعی می‌گفتند اگر ما ده‌تا فرزند هم داشتیم، حاضر بودیم در راه خدا بدهیم؛ دروغ نمی‌گفتند. احساس عزت و افتخار می‌کردند، به‌خاطر اینکه فرزندان‌شان در راه خدا شهید شدند. البته حق هم با آنها است، عزت و افتخار است؛ همان‌طوری که عمه ما زینب کبری (س) فرمود: ما رأیت الا جمیلا...» (همان، ۱۳۸۹/۰۷/۲۸).

۳-۵-۳. صداقت و شجاع

صداقت به عنوان یکی از ارزش‌های اصلی تربیت اخلاقی، پایه‌ای برای ایجاد اعتماد و احترام در روابط است. شجاعت نیز به معنای توانایی بیان حقیقت و دفاع از ارزش‌های اخلاقی حتی در شرایط دشوار است. والدین می‌توانند با تشویق فرزندان به راستگویی و حمایت از آنها در مواقعی که حقیقت را بیان می‌کنند، این ویژگی‌ها را در آنان تقویت کنند. مقام معظم رهبری این ویژگی مورد انتظار از تربیت را اینگونه مورد اشاره قرار داده‌اند: «ما باید این‌جور فرزندانمان را تربیت بکنیم: باید دارای حس مسئولیت تربیت بشود؛ دارای روحیه آزاداندیشی تربیت بشود؛ راستگو تربیت بشود؛ بلندهمت تربیت بشود؛

شجاع، فداکار، پاکدامن، پرهیزکار؛ نسل تربیت‌شونده در اختیار شما، باید با این خصوصیات تربیت بشوند. افق دید، اینها است...» (همان، ۱۳۹۷/۰۲/۱۹).

۳-۴. قدرشناس

قدرشناسی به معنای احترام به زحمات و محبت دیگران و قدردانی از آنها است. این ویژگی علاوه بر تقویت روابط انسانی، موجب رشد نگرش مثبت در فرزندان می‌شود. والدین می‌توانند با آموزش کلمات و رفتارهای قدردانانه و نمایش قدرشناسی در زندگی روزمره، این ویژگی را به فرزندان خود انتقال دهند. مقام معظم رهبری، قدرشناسی را از اهداف و انتظارات مهم در تربیت و فرزندپروری دانسته و برای نمونه می‌فرماید: «باید کاری کنیم تا فرزندان دست مادر را ببوسند. این رفتار را چه کسی در خانه باید به فرزندان آموزش دهد؟ نخستین کسی که می‌تواند به فرزند این را آموزش دهد پدر خانواده است. زن اگر چنانچه در محیط خانواده، محترم و مکرم شمرده بشود، بخش مهمی از مشکلات جامعه حل خواهد شد. باید کاری بکنیم که بچه‌ها دست مادر را حتماً ببوسند؛ اسلام دنبال این است...» (همان، ۱۳۹۲/۰۲/۲۱).

۴. نتیجه‌گیری

مقام معظم رهبری به دفعات، به اهمیت موضوع فرزندپروری پرداخته و رویکرد خاص اسلام به موضوع تربیت فرزندان را در بیانات‌شان تبیین و تشریح نموده و امت مسلمان را به پیروی از تعالیم آسمانی اسلام در تربیت فرزندان خود توصیه کرده‌اند. هدف پژوهش حاضر، این بود که مجموعه‌ای از بیانات مقام معظم رهبری در موضوع فرزندپروری را جمع‌آوری و طبقه‌بندی کند. براساس تحلیل محتوای کیفی صورت گرفته بر روی داده‌های جمع‌آوری شده از بیانات و سفارش‌های مقام معظم رهبری در موضوع فرزندپروری، ۲۸ مقوله باز احصاء شد و در قالب ۵ مقوله محوری، طبقه‌بندی و ارائه گردید. جدول شماره (۱) نشان می‌دهد که هرکدام از مقولات محوری، کدام مقولات باز نهایی را در جای خود قرار داده است.

جدول ۱- مقولات محوری و زیرمقولات

مقولات محوری	زیر مقولات
ویژگی‌های والدگری مطلوب	✓ مسئولانه
	✓ اولویت‌دهنده
	✓ پویا و منعطف
	✓ عاشقانه و علاقمندانه
	✓ تأثیرگذار و الهام‌بخش
	✓ هدایت‌گرانه
	✓ صبورانه
	✓ امن و اعتمادبخش
	✓ عاقلانه و هوشمندانه و خرمندانه
	✓ طالب رشد معرفتی، بینشی و علمی
	✓ ایثارگرانه
	✓ مانوس با قرآن

مقولات محوری	زیر مقولات
ابعاد اساسی تربیت	✓ تربیت هویتی ✓ تربیت عاطفی ✓ تربیت جنسیتی ✓ تربیت دینی ✓ تربیت اجتماعی ✓ تربیت جسمانی
نوع رابطه والد-فرزند	✓ محبت‌آمیز ✓ با رعایت احترام ✓ صمیمی
نوع کنترل والدین	✓ عدم بی‌تفاوتی ✓ کنترل کالاهای فرهنگی
انتظارات از فرزندان	✓ مسئولیت‌پذیر ✓ صادق و شجاع ✓ فداکار ✓ قدرشناس

علاوه بر دستیابی به نتایج حاصل از کدگذاری و دسته‌بندی داده‌ها، بنابر پرتکرارترین مضامین در بیانات مقام معظم رهبری، بی‌تردید دال مرکزی گفتمان ایشان در بحث فرزندپروری را می‌توان «مادری» قلمداد کرد. به‌طور کلی می‌توان نتیجه گرفت که در نگاه مقام معظم رهبری، اصلی‌ترین کارکرد خانواده‌ها، تربیت فرزندان در این کانون است و با محوریت مادران و بهره‌گیری آنان از ویژگی‌های غریزی و فطری خاص زنان، به‌خصوص عطف و عشق و صبر نهادینه شده در زنان، مفهوم فرزندپروری معنا می‌یابد و باید همهٔ جامعه قدردان و حامی زنان در مسئولیت خطیر انسان‌سازی که به آینده‌سازی منتج می‌شود، باشند. با توجه به نوع نگاه مسئولانه به فرزندپروری و تأکیدهایی که در بیانات مقام معظم رهبری در موضوع فرزندپروری به والدین ارائه شده، سبک فرزندپروری برآمده از تعالیم اسلام که موردنظر مقام معظم رهبری است را می‌توان به سبک فرزندپروری مقتدرانه نزدیک‌تر دانست. نریمانی اصل (۱۳۹۷) نیز در پژوهشی اشاره می‌کند که رویکرد اسلام در فرزندپروری، یک رویکرد مسئولانه است که بیشترین انطباق را با سبک مقتدرانه دارد. به هر جهت، در اندیشهٔ مقام معظم رهبری، سبک سهل‌گیرانه و سخت‌گیرانه کاملاً مردود است؛ چون والدین از بی‌مسئولیتی در قبال تربیت فرزندان و همین‌طور خشونت و پرخاش و ظلم و زورگویی، کاملاً و صراحتاً منع شده‌اند. اما توصیه‌هایی که براساس تعالیم دینی به عشق و مهرورزی و محبت و احترام و تعامل با فرزندان در سفارش‌های مقام معظم رهبری به والدین دیده می‌شود، در مؤلفه‌های سبک فرزندپروری مقتدرانه نیز دیده می‌شود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که اندیشهٔ مقام معظم رهبری دربارهٔ فرزندپروری، الگویی اسلامی، جامع و ناظر به تمام ابعاد تربیتی فرزند است که برخاسته از عقلانیت دینی، فطرت‌گرایی و مسئولیت‌محوری والدین، به‌ویژه مادران می‌باشد. سبک والدگری مطلوب در این الگو، با ویژگی‌هایی همچون «ایمان‌محوری»، «عاطفه همراه با عقلانیت»، «هدایت‌گری مسئولانه» و «تقویت تربیت هویتی و اجتماعی»، توصیف شده و به سبک فرزندپروری مقتدرانه نزدیک است.

مهم‌ترین نتایج عملی این پژوهش شامل موارد زیر است:

اول) برای خانواده‌ها: نتایج این پژوهش می‌تواند به والدین، به‌ویژه مادران، در بازشناسی نقش محوری خود در فرآیند تربیت فرزند کمک کند. همچنین، به آنان خطوط راهنمای مشخصی برای پرورش فرزند در زمینه‌های دینی، اخلاقی، اجتماعی و عاطفی ارائه می‌دهد.

دوم) برای نظام آموزشی: طراحی برنامه‌های درسی و فعالیت‌های مکمل تربیتی با تمرکز بر پرورش مسئولیت‌پذیری، صداقت، قدرشناسی و فداکاری در دانش‌آموزان، در راستای تأکیدات تربیتی رهبر انقلاب، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

سوم) برای سیاست‌گذاران فرهنگی و تربیتی: یافته‌های پژوهش ظرفیت ارائه الگویی بومی و اسلامی از فرزندپروری را دارد که می‌تواند در سیاست‌گذاری حوزه‌های خانواده، آموزش و پرورش، رسانه و حمایت از مادران مورد استفاده قرار گیرد؛ به‌ویژه در مقابله با تهاجم فرهنگی و ترویج سبک‌های تربیتی غربی ناسازگار با فرهنگ ایرانی اسلامی.

در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که بازخوانی منظم بیانات تربیتی رهبر انقلاب اسلامی، نه تنها ظرفیت تبیین نظری دارد، بلکه می‌تواند به تولید الگوهای عملی و بومی در حوزه خانواده و تربیت نسل آینده در تراز تمدن اسلامی کمک کند.

— منابع —

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

ابن شعبه (۱۴۰۴ق). تحف العقول. قم: جامعه مدرسین.

ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۴۰۴ق). شرح نهج البلاغه. بیروت: دار احیاء الکتب العربیه، ج ۲
 الهیاری، حمیده (۱۳۹۰). بررسی تطبیقی فرزندپروری در روان‌شناسی و شیوه‌های تربیت فرزند در اسلام. پایان‌نامه کارشناسی
 ارشد. دانشگاه اصفهان.

بیگلرپور، مهشید (۱۳۹۷). بررسی سبک‌های فرزندپروری در خانواده‌های مذهبی و انطباق آن با آیات و روایات. پایان‌نامه
 کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.

پوررحمانی، محمود (۱۳۹۱). نقش والدین در تربیت دینی فرزندان از منظر قرآن کریم. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران:
 دانشگاه خوارزمی.

جوان‌آراسته، حسین (۱۴۰۰). نظام سیاسی در اسلام. قم: بوستان کتاب.

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۵/۰۵). بیانات در دیدار جمعی از مداحان. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3298>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۲/۰۹/۰۸). بیانات در دیدار جمعی از خواهران متخصص رشته پزشکی و مامایی. قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/4216>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۰۴/۰۹). بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشگاه امام حسین (ع). قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/40055>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۲/۱۱). بیانات در دیدار جمعی از مداحان. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/22443>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۴/۰۲/۱۲). بیانات در دیدار جمعی از معلمان استان کرمان. قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/3281>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶/۰۴/۱۳). بیانات در دیدار بانوان نخبه در آستانه سالروز میلاد حضرت زهرا. قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/3390>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۱۰/۱۳). سخنرانی در اجتماع مردم روستای سفیدون طولاب در ایلام. قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/2404>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۰/۱۰/۱۴). بیانات در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی. قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/18453>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۶/۰۶/۱۵). بیانات در مراسم افتتاحیه مانور فرهنگی - ورزشی جانبازان و معلولان. قابل دسترس در:
<https://khl.ink/f/2851>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۶/۱۰/۱۵). بیانات در دیدار نخبگان استان یزد. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3418>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹/۱۱/۱۵). بیانات در ارتباط تصویری با مداحان. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/47254>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۸/۱۱/۱۶). بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/44827>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶/۱۲/۱۷). بیانات در دیدار مداحان اهل بیت. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/39136>

خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۲/۱۸). بیانات در دیدار جمعی از فرهنگیان. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/22515>

- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۷/۰۲/۱۹). *بیانات در دانشگاه فرهنگیان*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/39542>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱/۰۷/۲۰). *بیانات در دیدار معلمان و اساتید دانشگاه‌های خراسان شمالی*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/21153>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۵/۱۲/۲۰). *بیانات در اجتماع زنان خوزستان*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/7284>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲/۰۲/۲۱). *بیانات در دیدار جمعی از بانوان فرهیخته خوزوی و دانشگاهی*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/22536>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۰۲/۲۲). *دیدار شورای مرکزی جمعیت زنان جمهوری اسلامی با رهبر انقلاب*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/19462>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۷/۰۲/۲۳). *بیانات در دیدار مسئولان کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3932>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۱/۰۹/۲۵). *بیانات در دیدار جمعی از زنان*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/2645>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹/۰۹/۲۵). *بیانات در خطبه‌های نماز جمعه تهران*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3040>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۰/۰۷/۲۶). *بیانات در مراسم اختتامیه هجدهمین دوره مسابقات حفظ، قرائت و تفسیر قرآن کریم*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/3090>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹/۰۷/۲۸). *بیانات در دیدار خانواده‌های شهداء و جانبازان قم*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/10317>
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۶/۱۱/۲۹). *دیدار جمعی از زنان هرمزگان با رهبر انقلاب*. قابل دسترس در: <https://khl.ink/f/11400>
- داوودی، محمد (۱۳۸۳). *سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع): تربیت اخلاقی*. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ج ۳.
- رایس، فیلیپ (۱۳۸۶). *رشد انسان: روان‌شناسی رشد از تولد تا مرگ*. مترجم مهشید فروغان. تهران: انتشارات ارجمند.
- رمضانی، ولی‌الله (۱۳۹۹). *شیوه‌های فرزندپروری والدین ایرانی؛ نگرش‌ها، مطالعه تطبیقی، استخراج الگوی بومی و سنجش آن: یک مطالعه ترکیبی*. رساله دکتری. دانشگاه فردوسی مشهد.
- زینی‌وند، فاطمه (۱۳۸۹). *تاثیر عوامل وراثتی - محیطی بر تربیت فرزند از دیدگاه آیات و روایات*. پایان‌نامه کارشناسی. دانشگاه رازی کرمانشاه.
- سلطان محمدی، فاطمه (۱۳۹۱). *بازخوانی اصول و مبانی لازم در تحکیم بنیان خانواده با رویکردی بر آموزه‌های قرآنی*. در: مجموعه مقالات اندیشه‌های راهبردی. تهران: پیام عدالت، ص ۱۰۹۳-۱۱۲۴.
- کریمی صادق‌آبادی، زهرا (۱۳۹۲). *تحلیل آراء مقام معظم رهبری پیرامون نقش زن در خانواده*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه اصفهان.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳). *بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار*. بیروت: مؤسسه الوفاء، ج ۳.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). *تفسیر نمونه*. قم: دارالکتب الاسلامیه، ج ۴-۵، ۱۰.
- نریمانی اصل، حسن (۱۳۹۷). *بررسی و استنباط سبک فرزندپروری دینی با تاکید بر الگوی اسلامی - ایرانی خانواده*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشکده علوم انسانی، دانشگاه شاهد.

نوری طبرسی، حسین بن محمدتقی (١٤٠٨ق). *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*. قم: مؤسسه آل البيت (ع) لإحياء التراث، ج ٢.

Baumrind, D. (1967). Child-care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, no. 75, p. 43-88.

Berent, T.S. (1997). *Child development*. London: Brown & Benchmark Publisher.

Robinson, C.C., Mandleco, B., Olsen, S.F. & Hart, C.H. (2000). *The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSDQ)*. In: B.F. Perlmutter, J. Touliatos, & G.W. Holden (Eds.), *Handbook of family measurement techniques*, Vol. 3. Instruments & index (pp. 319-321). Thousands of Oaks, Sage.